

DAÇSEVEN, Yusuf

gi bir bilgi elde edilememiştir. Üsküdar'da vefat etti.

Muzikali Yusuf Bey olarak da tanınan Yusuf Dağseven, devrinde bilhassa hânendeliğiyle şöhret kazanmış müşikişinaslardandır. İlk müşiki derslerini hünkâr başmüezzini Miralay Eyyübî Bahâeddin Bey'den almış, neyzen Hammâmîzâde Osman Bey'den de özellikle dinî eserler meşketmiştir. Müşikideki temel bilgileri Muzika-i Hümayun'da edindiği ve daha sonra kendisini bu sahada yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Hânendeliğinin yanı sıra bestekârlığı ile de bilinen Dağseven bazı şarkı ve ilâhiler bestelemiştir. Zamanımıza bunlardan ancak iki ilâhisi ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ergun, *Antoloji*, II, 651, 701; Şengel, *İlahitler*, I, 162; Töre, *İlahitler*, V, 56; Yılmaz Öztuna, *De de Efendi*, İstanbul 1987, s. 80; a.m.f., *BTMA*, I, 205; Mehmet Nazmî Özalp, *Türk Musikisi Tarihi-Derleme* [baskı yeri ve yılı yok], TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayınları nr. 34, II, 196.

NURİ ÖZCAN

DAHHÂK

(ضحاک)

Eski İran mitolojisinde,
Hint-İran ortak geleneğinden kalma
insan vücutlu ejder
veya ejder görünümülü insan.

İslâmî kaynaklarda Dahhâk olarak geçen kelime Avesta'da Âzi Dahâka, Pers literatüründe Azdahâ, Pehlevî metinlerinde Az [i] dahâg, Ermenice'de Aždahak şeklindedir. Avesta'da âzi (ortak Hint-İranca'da ahi) "yılan" veya "ejder" anlamında kullanılır. Bu kelimenin Latince'deki anquis ile akraba olduğu anlaşılmaktadır. Aynı kelime Sanskritçe ve Sırpça'da az, Ermenice'de iz, Polonya dilinde vaz, Grekçe'de ise ekhis şeklindedir. Dahhâk kelimesinin Sanskritçe'de "köle" anlamında dasa, Persçe'de "düşman" anlamında dahadan geldiği ileri sürülmektedir. Bununla birlikte genellikle dahhâkin "insan" anlamına geldiği ve Sanskritçe kökenli olduğu kabul edilmektedir.

Geleneksel Ön Asya folklorunda Dahhâk tarihî ya da mitolojik bir şahsiyet olarak ortaya çıkar. Meselâ Fars literatüründe ve folklorunda Dahhâk bir Arap kralıdır, Dieulafoy'a göre Zoak adında Suriyeli bir prensdir. Arap geleneğinde Asurbanipal olarak görülür. Dahhâk'in lakabı olan Baeveraspa kelimesi *Şehnâme*'de Biyâresb, *Şerefnâme*'de Biveresb ola-

rak geçer. Thomson'a göre bu ad Kaldeliler arasında insan başlı, at vücutlu bir yaratık olan Piurid'e kadar uzanır.

İran folklorunda büyük bir hayvan şeklinde tasvir edilen Dahhâk bazan yılan, bazan da aslan olarak düşünülür. Nevruz, Âzi Dahhâk'in öldürülüşünün kutlanışını ifade eder. Bazı söylentilere göre Dahhâk'in iki omuzunda çiban, kimilerine göre de yılanlar vardır. Yılanlar ancak insan beyniyle beslendiğinden Dahhâk her gün insan beyni yedi. Bu mitos kahramanını, Hint-İran kavimlerinin birbirinden ayrılmadığı dönemlerde İranlılar, semavî suları tutarak kuraklığa yol açan ve açlığa sebep olan, sonunda Rig Veda'daki İndra ve Vritra mitinde olduğu gibi bir kahraman tarafından yenilgiye uğratılan canavar olarak düşünmüşlerdi.

Dahhâk motifi Hint-İran ortak mirasının eski bir ürünü ise de ona ait en erken referanslar Avesta'da bulunur. Öte yandan *Bündahişn*, *Pehlevî Rivâyât Denkart*, *Şehnâme* gibi geç döneme ait eserlerde de bu motifin işlendiği görülür; ne var ki bunlar otantik durumdan uzaklaşmış anlatımlardır.

Avesta'ya göre Dahhâk üç ağızlı, üç başlı, altı gözlü, çirkin, çok güçlü, şeytanımsı bir ejder-canavardır. Avesta'da Dahhâk'in Babilonya'da Ardui Sûrâ'ya tapan biri olduğu söylenir. *Bündahişn*'e göre Dahhâk Babel'de bir mekân yaptırmıştır. *Denkart*'da Dahhâk'in dünyayı yok edecek bir ırk olarak Araplar'dan geldiği, büyü ile Babel'de olağan üstü işler yaptığı, bu işlerle halkı putperestliğe davet ederek onları baştan çıkarmaya çalıştığı ve Ferîdun tarafından yenilgiye uğratıldığı anlatılır. Pehlevî metinlerine göre Dahâg, "hak Mazdacî din" in muhalifi olarak "bâtıl din" in kurucusu ve yayıcısıdır. *Denkart*'da bâtıl dinin ve gayri meşruluğun yeryüzüne getirilmesine aracılık edenin Dahhâk olduğu söylenir; böylece o insanları fesada sürüklemiştir.

Bir silsilenâmede Dahhâk'i tasvir eden bir minyatür (Derviş Mehmed, *Sühbatü'l-ahbâr*, Österreichische Nationalbibliothek Cod. AF, nr. 50, vr. 5^h den detay)

Pehlevî metinlerinden itibaren Dahhâk'in (Dahâg) efsanevî İran yöneticileri (Pişdâdiyân) listesine dahil edildiği görülür. Bu metinlerde Dahhâk'in kötü ve zalimce idaresi ayrıntılı olarak anlatılmıştır. *Bündahişn*'de soyu şeytanın ruhuna kadar çıkarılır. Pehlevî metinlerinde Dahhâk ile ilgili en önemli anlatım, onunla Ferîdun'a atfedilen eskatolojik roldür. Rivayete göre Dahhâk Ferîdun tarafından yakalandıktan sonra öldürülmeyip Demâvend dağında zincire vurulur; ancak o zincirlerini kırarak kurtulur ve yeryüzünde kötülük yapmaya başlar; giderek insanların, hayvanların ve bitkilerin üçte birini yer; daha sonra Kirsâsp adlı bir kahraman tarafından öldürülür. Bunun üzerine bütün yeryüzü bayram eder ve her şey yeniden başlar (*Elr.*, III, 191-195).

Dahhâk mitosu İslâm geleneğinde de bir zulüm örneği olarak yer alır. Rivayete göre Dahhâk, Nûh tûfanından sonra gelen ve bütün dünyaya hâkim olan hükümdara verilen bir addır. Nûh'un oğlu Yâfes'in neslinden olup tûfandan sonra 1000 yıl yaşamış ve hüküm sürmüştür. Saltanatının son 200 yılında iki omuz başında İblîs'in yaptığı bir hile ile iki yılan başı belirmiştir. İblîs Dahhâk'in rüyasına girerek bu yılanların verdiği rahatsızlıktan kurtulması için yılanları her gün iki beyinle beslemesini tavsiye etmiştir. Sonunda İsfahan'da Gâve (Kavat) adında bir demirci, iki oğlunun bu yüzden öldürülmesi üzerine Dahhâk'e baş kaldırmıştır. Bütün halk demirci Gâve'nin çevresinde toplanır ve Dahhâk'in öldürttüğü Cem'in oğullarından Ferîdun'u şah ilân ederler. Ferîdun ile Dahhâk orduları arasında yapılan savaşta Dahhâk ve ordusu yenilir. Dahhâk kaçarsa da Gâve yetişir ve onu öldürür.

İslâm kaynaklarında Dahhâk'e ait sıfatların çoğunun deccalın sıfatlarıyla benzeştiği görülür. Dahhâk yeryüzünde azgınlık çıkarmış, 1000 yıl hüküm sürmüş, Rey ile Taberistan arasındaki Debâvend'de bağlanmış bayram (Mihricân) ilân edilmiştir (Mes'ûdî, I, 223-224). Taberî'ye göre Dahhâk, Biveresb adıyla Cemşîd'e karşı isyan etmiş ve onu testereyle kesmiştir (*Târîh*, I, 194-201). Hişâm b. Kelbî'den gelen rivayette Dahhâk'in baş kaldırdığı kişi Cem olarak gösterilir (a.g.e., I, 178). Dahhâk'in Nemrud olduğu da söylenir (a.g.e., I, 196). Bir rivayete göre ise Dahhâk'in iki kolundan çıkan gerçekte yılan değil et parçalarıydı. Dahhâk insanları

korkutmak için bunların yılan olduğunu söylüyordu (a.g.e., I, 198). Bazı rivayetlerde ömrünün 1000 yıl, saltanatının 600 yıl, bazılarında ömrünün 1100, saltanatının da 1000 yıl sürdüğü kabul edilir (a.g.e., I, 200). İbnü'l-Esir'e göre Dahhâk ilk firavundur (el-Kâmil, I, 74). Başka bir rivayete göre ise Cem'den sonra kral olmuş, Nemrud diye anılmıştır.

Firdevsî'ye göre Dahhâk Padişah Merdâs'ın oğludur. Cesur, çevik, fakat şehvete tapan kötü huylu biridir. Ona Pehlevî dilinde Biyâresb denirdi ki "biyur" 10.000 mânasına gelir. 10.000 altın dizginli atı olduğu için bu adı almıştır (Şehnâme, I, 46-97).

Sonuç olarak denebilir ki Dahhâk mitosu, henüz Hint-İran kabilelerinin birbirinden ayrılmadığı dönemlerde ortaya çıkmış bir Ârî mitosudur. Grekler'deki Zeus-Typhon çekişmesinden Hindistan'da İndra ve Vritra arasındaki mücadeleye kadar bütün Ârî geleneğinde biri düzeni koruyan, diğeri yıkmaya çalışan iki mitolojik kahraman figürü benimsenmiş olup Dahhâk de düzene karşı mücadele veren gücü sembolize edenlerden biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *Mürûc'ü'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 223-224; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 178, 194-201; Firdevsî, *Şehnâme* (trc. Necati Lugal), İstanbul 1956, I, 46-97; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 74-77; Şeref Han, *Şerefnâme* (trc. Mehmet Emin Bozarslan), Ankara 1975, s. 19; R. W. Thomson, *Aqathangelos History of Armenians*, Albany 1976, s. 217; "Dahhâk", *TA*, XII, 196; P. O. Skjaervo v.dğr., "Azdahâ", *Elr.*, III, 191-204; N. Söderblom, "Ages of the world (Zoroastrian)", *ERE*, I, 205-207.

KURŞAT DEMİRCİ

ağrıları hafifleyen ve gülen Dahhâk'i tasvir eder.

Ancak zulüm ebediyen devam edemeyeceği gibi zâlim de ebediyen pâyidar olamayacağından Dahhâk'ın karşısına halktan bir kişi olan demirci Gâve çıkar; ona isyan ederek yok olmasını sağlar ve yerine Ferîdun'u tahta çıkarır. Ziyâ Paşa'nın, "Bir abd-i Habeş dehre olur bahş ile sultân / Dahhâk'ın eder mülkünü Gâve perîşân" beyti bunun ifadesidir. Dünyanın vefasızlığı Dahhâk gibi kudret ve azametle tanınan, zulmünden ve kendisinden korkulan bir hükümdarı bile alt etmiştir. Nevres, "Vefâsı yok demişler âlemin Cemşîd ü Dahhâk'e / Görenler sûret-i nîk ü bedî âyine-i Cem'de" beytiyle bunu anlatır. Bu beyitte olduğu gibi Dahhâk çeşitli vesilelerle Cemşîd ile bir arada anılır. Bu âlaka, Dahhâk'ın Cemşîd'i yenerek onu kaçırmaya mecbur etmesi ve yerine geçmesinden doğmuştur.

Dahhâk'ın Gâve tarafından mağlûp edilmesiyse Ferîdun onun yerine geçtiği için çeşitli beyitlerde Cemşîd-Dahhâk-Gâve-Ferîdun bir arada zikredilir. Hayâlî Bey'in, "Bâb-ı işrethâne-i Cemşîd'e yazılmış bu kim / Bir kadeh mey yeğdurur gencîne-i Dahhâk'ten" ve, "Doludur bâde-i isyân ile bezm-i mecâz içre / Ferîdun câmidır yâ sâgar-ı Dahhâk'tir gönlüm" beyitlerinden birincisinde Dahhâk-mâr (yılan) münasebetinden mâr-genc (hazine) çağırışımı doğmuş, oradan da bir kadeh içkinin hazinesine tercihi şeklindeki klasik anlayış belâğ bir şekilde ifade edilmiştir. İkinci beyitte ise gönül, Ferîdun veya Dahhâk'ın isyan bâdesiyse dolu kalbine benzetilmiştir.

Divan edebiyatının dinî ve tasavvufî metinlerinde yılan, insanın nefsinde gizli olan kötü duyguların veya bizzat nefsin, nefs-i emmârenin âlâmeti olarak kabul edilir. Dahhâk de kötü ve zalim bir kişiliğe sahip olduğundan Dahhâk-mâr-nefis arasında bu bakımdan münasebet kurulur. Hayâlî Bey'in, "Nefs-i ef'îsine zahîr olana / Pend bestir hikâye-i Dahhâk" beyti bu düşünceyi şiirleştirmiştir. Dahhâk mazmununa şiirlerinde sık sık yer veren Hayâlî Bey, devrinde bir iki mısra ile şair geçinip icâzet alanları beyin yiyen yılanlara benzeterek şöyle hicveder: "Bir iki mısra ile mağzını yerler nâsın / Düş-i Dahhâk'teki ol iki mârân-şekli".

Şemseddin Sâmî de *Şehnâme*'deki Dahhâk efsanesinden ilham alarak onun zulmüne karşı ayaklanan Gave'nin hikâyesini konu alan bir tiyatro eseri yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayâlî Bey, *Hayâlî Bey Divânı*, İstanbul 1945, s. 28, 149, 253, 277, 336, 351; Levend, *Divan Edebiyatı* (İstanbul 1984), s. 157-158; Mehmed Çavuşoğlu, *Necâtî Bey Divânı'nın Tahlîli*, İstanbul 1971, s. 104; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlil)*, Ankara 1987, s. 128; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara 1992, s. 114; Ö. Faruk Akün, "Şemseddin Sâmî", *IA*, XI, 414; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, I, Ankara 1989, s. 219-220.

MUSTAFA UZUN

DAHĦÂK b. KAYS

(الضحاك بن قيس)

Ebû Üneys (Ebû Abdîrrahmân)

Dahhâk b. Kays b. Hâlid

el-Fihri el-Kureşî

(ö. 64/684)

Sahâbî, Kays kabilesinin reisi ve Emevî kumandanı.

Hayatının ilk dönemleri hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Hz. Peygamber'in vefatından altı veya yedi yıl önce (625-626) doğduğu rivayet edilmektedir. Sahâbî olduğu ihtilâflıdır. Ablası Fâtıma bint Kays, Medine'ye hicret eden ve Hz. Peygamber'den hadis rivayet eden sahâbîlerdendir. Dahhâk'ın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği söylenen bir hadisi sadece Nesâî *Sünen*'ine almıştır. Hz. Ömer'den ve Habîb b. Mesleme el-Fihri'den de hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Muâviye b. Ebû Süfyan, Saîd b. Cübeyr, Şa'bî, Simâk b. Harb, Ebû İshak es-Sebbî, Muhammed b. Süveyd el-Fihri ve başkaları rivayette bulunmuşlardır.

Dahhâk Muâviye b. Ebû Süfyan'ın aşırı taraftarlarından olup Habîb b. Mesleme'den sonra el-Cezîre valisi tayin edilmiş ve Hz. Osman'ın şehid edilmesine kadar bu görevde kalmıştır. Sıffin Savaşı'ndan önce emrindeki Suriye ordusuyla Harran ile Rakka arasındaki Merc mevkiinde, Hz. Ali'nin kumandanı ve el-Cezîre valisi tayin ettiği Mâlik el-Ester'i mağlûp ederek onu Musul'a çekilmeye mecbur etti (36/656-57). Sıffin Savaşı'nda da Muâviye'nin piyade kuvvetlerinin kumandanı olarak önemli rol oynadı. Savaşın sonra 3000 kişilik bir kuvvetle Hicaz üzerine yürüdü (39/659-60); Sa'lebiye üzerinden Kutkutâne'ye kadar ilerleyerek geçtiği yerleri yağma ve tahrip etti. Hatta hac için bile Mekke'ye gidilmesine engel oldu. Bunun üzerine Hz. Ali, Hucr b. Adî el-Kindî kumandasında 4000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Hucr'ün geldiğini öğrenen Dahhâk önce Tedmür'e, oradan da Dimaşk'a çekilmek mecburiyetinde kaldı.

□ EDEBİYAT. Dahhâk klasik Türk ve İran edebiyatlarında, Arap ve Fars folklorundaki şahsiyeti ve özellikleri etrafında gelişen çeşitli vasıflarıyla teşbih ve mecazlara konu olmuş efsanevî bir kahraman olarak yer almıştır.

Dahhâk'ın edebiyatta en önemli vasfı, Firavun ve Nemrut gibi zulüm ve kötülük timsali oluşudur. Âşığa eziyet ettiği için sevgili de zaman zaman Dahhâk'e benzetilir. Bu teşbihte, omuz başlarında bulunan ve insan beyniyle beslenen yılanlar sebebiyle Dahhâk-i Mârî olarak da anılan Dahhâk'ın haline kıyasen sevgilinin omuzlarına kadar uzanan saç örgüleri yani zülûf de yılanlara benzetilir. Necâtî Bey'in, "Başı dururken iki omuzunda zülûf-i yâr / Dahhâk-vâr lebleri yeti-me güler" beyti, insan beyni yediğinde